

Révai József: Marxizmus és népiesség

Aligha vitathatja valaki is, hogy Révai József – életének minden szélsőséges politikai fordulataival, szellemi következetlenségeivel együtt is – a magyar forradalmi munkásmozgalomnak azok közé a nagy alakjai közé tartozik, akik megalapozták hazánkban a marxista tudományosságot, történelem- és irodalomszemléletet. Szabó Ervin és Lukács György után és mellett az ő tevékenysége emelkedik ki a felszabadulás előtti évtizedek ma még teljes gazdagságában és színességében fel nem tárt, sokrétű, elméleti-ideológiai örökségéből.

Révai esetében az értékítélet azonban nehezebbnek tűnik, mint Szabó Ervinnél, vagy Lukács Györgynél. Ez azért van így, mert a munkásmozgalomban, a politikai életben játszott szerepe ellentmondásosabb, negatívabb, s különösen a felszabadulás után, 1948–1956 közötti káros, szektás tevékenysége még túlságosan közel van a mához, így – főként az idősebb, főleg értelmiségi generáció alig tud eltekinteni akkori emlékeitől Révaival kapcsolatban, s ezek az emlékek rávetődnek, árnyékolják az életpályát, más, korábbi szakaszait is.

Szabó Ervin, Lukács György és Révai együttes emlegetése több szempontból indokolt. Ismeretes, hogy a fiatal Révai Szabó Ervin közelségében töltötte szellemi inaséveit, s elméleti, tudományos örökségével a későbbiek során több esetben is birkózott, vitakozott. A két világháború közötti illegalitásban és emigrációban, de később, a felszabadulás után, egészen haláláig összefonódott élete és tevékenysége Lukács Györgyével is, időnként párhuzamosan haladva vele fegyvertársként. máskor, sajnos gyakrabban, szembekerülve és súlyos perlekedésben.

E három nagy személyiség életútjának összefonódásáról, azok elméleti, tudományos és ideológiai vonatkozásairól főként Lackó Miklós írásaiból van alkalmunk tájékozódni. Lackó azonban a „Révai-problémák” elemzésében ez idáig főként a húszas évek végére és a 30-as éveknek az elejére irányította a figyelmet, a későbbi, de még felszabadulás előtti életszakaszra csak nagyobb vonalakban tekint előre, s többnyire Révai történeti, vagy történeti-publicisztikai tanulmányaival, cikkeivel törődik, ami témája, érdeklődése, célkitűzése szempontjából természetesen következik.

Még így is feltűnő, hogy Révai 30-as évek második felében írott nagy tanulmányai sorában nem említi a „Marxizmus és népiességet”, holott e tanulmánynak is bőségesen vannak olyan vonatkozásai, amelyek Révai történelemszemléletét érintik. Ám természetesen az is igaz, hogy Révainak ez a tanulmánya nem elsősorban történetiszemlélete miatt érdekes és fontos. Éppen ellenkezőleg: Révainak ez az írása nem a múlt, hanem az akkori magyar jelen egyik nagy feszítő kérdéséhez, az agrárkérdéshez, a parasztkérdéshez

kapcsolódik, illetve ezen keresztül az akkori Magyarország legizgalmasabb szellemi-politikai áramlatához, a népi írók mozgalmához.

A „Marxizmus és népiesség”-et Révai szellemi fejlődésének, politikai-ideológiai magatartásának történetében majd akkor lehet igazában elhelyezni, amikor valaki elvégzi az olyanfajta nagyigényű elméleti és aprólékos filológiai, szövegelemző, összehasonlító munkát, amelyet Lackó Miklós már elvégzett néhány Révai-tanulmánnyal kapcsolatban. Mert azt már ma is tudjuk, hogy ennek a tanulmánynak is legalább háromféle szövegváltozata létezik. A tudományos élet leginkább a tanulmány 1945 decemberi kiadásának a szövegét ismeri. Az eredetinek tekinthető, gépelt, de Révai kézírásával javított, 1938-ban, Prágában írott szöveg a MTA Kézirattárában található. Csak tüzetesebb összevetés és elemzés után állapítható majd meg, hogy a két szöveg közötti eltérés túlmegy-e a stiláris javításon, maradtak-e ki az 1945-ben publikált szövegből olyan részek, amelyek Révai 1938-as gondolkodásának szempontjából lényegeseek, érdekesek. (Révai azt írja 1945-ben, hogy könyve „az 1938-as átdolgozatlan szöveggel jelenik meg”). Bizonyos értelemben harmadik szövegváltozatnak tekinthető Révai tanulmányának 1943-as magyarországi kiadása. Ám itt számolnunk kell azzal, hogy a tanulmány nem Révai nevének jelent meg, hanem Kállai Gyuláén, a címe: Népiség, demokrácia, szocializmus. Természetes, hogy ez a szöveg nem egyezik sem a kéziratos példánnyal, sem az 1945-ös kiadással. De az itt végrehajtott szövegmódosítás már nem, vagy nemcsak Révai szándékával állott összefüggésben, hanem Kállai gondolkodásával is. Révai maga írja 1945-ben, hogy a 43-as kiadásnál az átdolgozás munkáját Kállai vállalta magára, arról viszont nincs tudomásunk, hogy a kéziratot, az átdolgozás után Révai látta volna. De még további szövegváltozat is lehetséges, bár nem valószínű. Révai úgy emlékszik, hogy tanulmányának kéziratát, melyet Csehszlovákia náci megszállásának napjaiban fejezett be, miközben ablakai alatt Prága utcáin már német harckocsik vonultak, az akkoriban Párizsban tanuló Losonczy Géza haza tudta csempészni. Itthon „néhány példányban sokszorosították és kézről kézre járt”. „Később hallottam – teszi hozzá Révai –, hogy komolyan befolyásolta és előbbrevítte a népies baloldal szellemi fejlődését.” Fehér Lajos emlékiratában, amelyből a korabeli debreceni baloldali diákmozgalomról és a debreceni Márciusi Frontról sok érdekes adalék tudható meg, azt olvashatjuk, hogy 1940 tavaszán Losonczy Géza, illetve Kállai Gyula révén Lőrincz Ernő orvostanhallgatótól megkapta „gépelt fordításban” Vörös Sándor (Révai József) *Népiesek* c., hosszabb tanulmányát Párizsból. Fehér Lajos úgy tudja, hogy a tanulmány első felét Donáth Ferenc hozta haza, a másodikat Losonczy Géza. Donáth Ferenc úgy emlékezik, hogy ő Friss Istvántól kapta a Révai-féle kéziratot, s azt Erdei Ferenc és Féja Géza is olvasta.

„A magyar falukutató irodalom mélyreható elemzése – írja Fehér Lajos – nagy hatással volt ránk, s az akkor már erősen differenciálódó falukutató, népi írók táborán és írásain e tanulmány segítségével is jobban el tudtunk igazodni. A tanulmányt ugyancsak (ti. más írásokkal együtt – H. P.) magammal vittem Budapestre, s a Bolyai Kollégium, részben a Gömbös Kollégium legfejlettebb fiataljainak odaadtam áttanulmányozásra, s számukra is nagy szellemi segítséget adott.” Vajon létezik-e valahol a kéziratnak olyan példánya, amelyet Fehér Lajosék, illetve a Bolyai kollégisták olvashattak?

Mind ennél azonban lényegesebb az a kérdés, hogyan is ítélt meg Révai tanulmánya mai szemmel, illetve nem egyszerűen mai szemmel, hanem a ma már kellő távlattal is rendelkező tudományos igényű értékelés alapján? Az értékeléshez nemcsak a kellő

távlat van meg, hanem az a „szerencsés” történelmi helyzet is, hogy véglegesen megoldódott, lekerült a napirendről az a nagy horderejű kérdés, amelynek a megoldása érdekében Révai tanulmánya íródott.

Természetesen Révai tanulmányának megítélésekor nem tekinthetünk el a keletkezés, a megírás rendkívüli körülményeitől sem. Hogy milyen körülmények között kellett élni és dolgozni a két világháború között a magyar kommunistáknak az illegálitásban és az emigrációban, azt még a maga teljességében és sokszínűségében nem ismerjük. De hézagos, mai ismereteink alapján máris elmondhatjuk, hogy teljesítményük nemcsak imponáló, megrendítő is. Hogy csak Révainál maradjunk: gyűjtőfogházban írni olyan tanulmányt, mint a „Marx és a magyar forradalom”, vagy az éppen szóban forgó „Marxizmus és népiesség”, melyet szerzője „az itthoni földalatti munka és a külföldről Magyarország felé irányuló munka között vándorolva” írt, nem mindennapi szellemi fegyvertény. A személyes teljesítmény értékén túl kiváló bizonyítéka valóban Révai azon állításának, hogy a kommunisták akár föld alá szorítva, akár emigrációban „a magyar szellemi élet minden megnyilvánulására”, így a „népi irodalom minden jelentős fellépésére” „éber” figyeltek, s lehetőleg reagáltak is. A körülmények természetesen akadályozták is a munkát, s Révai is sajnálja, hogy nem támaszkodhatott a kívánt mértékben a legteljesebb anyagra, informáltsága hézagos volt, de meggyőződése szerint ítéletei, következtetései lényegében helyesek voltak.

Nem lényegtelen Révai szájából hallani annak indoklását sem, mi volt a célja 1938-ban tanulmányának megírásával. A könyv közvetlen célja – írta 1945-ben – hét esztendővel ezelőtt az volt, hogy „a magyar demokratikus gondolat egyik fontos áramlatát”, a népi irodalmi és politikai mozgalmat segítsen megvédeni a fasiszta fertőzéstől, jobban mondvá baráti kritikával segítse a népieseket abban, hogy ők maguk észrevegyék a veszélyt, amiben forognak. „Az elvi és irodalmi elemzés és bírálat mögött politikai cél rejtőzött: útját egyengettük a velük való szövetségnek a faszizmus ellen, a magyar demokráciáért. A magyar kommunisták voltak az egyetlenek, akik a népies mozgalom lényegét rögtön meglátták és kimondták: a népi irodalomban a parasztság jelentkezik. Ezért álltak melléje annak ellenére, hogy látták és felfedték gyengéit is. A Magyar Kommunista Párt akkori legális folyóirata, a „Gondolat” támogatta és védte a népi írókat a liberális oldalról jövő támadásokkal szemben, de ugyanakkor óvott a veszélyektől, amik eszmeileg és gyakorlatilag fenyegették őket. A magyar kommunisták magatartása a népiesekkel szemben alapjában véve a munkásság és parasztság útját egyengette.”

De választ ad Révai arra a kérdésre is, hogy miért volt aktuális a tanulmány 1945-ben, teljesen megváltozott történelmi körülmények között. Szerinte azok a veszélyek, amelyek 1938-ban leselkedtek a magyar népiesekre, nem múltak el, reakciós áramlatok újból „népi” köntösben jelentkeztek, s ezek az áramlatok hatással voltak a parasztság és a parasztsághoz hajló értelmiség jelentős részére is, s ez komoly veszélyt jelentett a fiatal magyar demokráciára. Mindezzel még akkor is komolyan számolni kellett, ha közben, 1945 tavaszán megoldódott, lekerült a napirendről az 1938-ban népieseket, kommunistákat közösen foglalkoztató nagy gond: a parasztság földhözjuttatása. De a földosztás is újabb kérdést vetett fel, milyen lesz, milyen legyen a magyar agrárfejlődés a földosztás után?

Most térjünk vissza 1938-hoz. Amit Révai előbb idézett szövegében, könyve megírása akkori céljáról és szándékáról mondott, természetesen helytálló. De egy-két ponton

mintha 1938-ban másként volnának érzékelhetőek a hangsúlyok, mint az 1945-ös fogalmazásban. Arra gondolunk, hogy míg az 1945-ös kiadás előszavában a népi irodalmi és politikai mozgalom „a magyar demokratikus gondolat egyik fontos áramlata” a két világháború között, addig az 1938-as szövegezés bevezetőjében – ami változatlanul maradt 1945-ben is – ez olvasható: „a népies baloldal mozgalmáról . . . túlás nélkül lehet állítani, hogy az utolsó két évtized legjelentősebb szellemi áramlata Magyarországon. Nem volt ebben az időszakban még egy szellemi áramlat, amely mélyebben hatolt volna be a közvéleménybe, amelynek hatása az egész magyar közéletre nagyobb lett volna, amely megtermékenyítőbben hatott volna a magyar szellemi életre, szinte minden területére”. A két értékítélet között lényeges a különbség, s a tanulmány mai minősítése szempontjából sem elhanyagolható. Kérdés, nem az 1945-ös megítélés-e a realisabb a népi irodalmi és politikai mozgalommal kapcsolatban, míg az 1938-as fogalmazásba erőteljesen belejátszott az egyébként teljesen érthető és jogos szövetséges-keresés szándéka? Más dolog egy lényegében nyert csata után és megerősödött pozícióból visszanevezve ítéletet mondani a szövetségről, a fegyvertársról, mint amikor még csak keresem a szövetségest, a társat az elkövetkezendő harchoz! De arra is figyelemmel kell lennünk, hogy 1938-ban a népi mozgalom talán legpozitívabb szakaszában volt, s 1938 és 1945 között az addig eléggé egységesnek érzett tábor fellazult, Erdélyit, Sinka Istvánt, Féja Gézát, Németh Lászlót, Kodolányit 1945-ben kifejezetten ellenfélnek tartották – de mindez még nem befolyásolhatta, tompította Révai 1938-as értékítéletét. Ugyanakkor a közben a népies baloldal törzséből kinőtt Nemzeti Parasztpárt vezetésén belül is két szárny alakult ki, s a jobboldallal időnként vitája támadt a Kommunista Pártnak is.

De mindez kevésbé zavarta Lukács Györgyöt, aki 1945 után lényegében nem változtatta meg a népi írókról korábban kialakított, hangoztatott véleményét. Ezután is fenntartotta, hogy a „népi mozgalom jelenti az első és egyetlen nagy lépést előre az utolsó negyedszázad magyar irodalmában, azt lehetne mondani: lépést Adyn túl is, bár nem Ady fölé . . .”, hogy „a 48 előtti irodalom óta . . . a magyar irodalom most először tükrözi ismét a dolgozó nép igazi vágyait és szenvedéseit”. Nem hagyta figyelmen kívül Lukács a maga értékelésében a népi írók mozgalmának politikai vonatkozásait sem. Ezek ismeretében Erdélyi, Kodolányi és a többiek magatartásának tudatában is úgy nyilatkozott 1946 márciusában; „Bár egyáltalán távol áll tőlem, hogy elnéző legyek a népi mozgalom reakciós eltévelyedéseivel szemben, de el kell ismerni, hogy ez a mozgalom a valóságban, a maga képességei szerint részt vett a magyar felszabadulás küzdelmében, és ha atgázolva ezen a sár- és vértengeren, besározta magát, nemcsak a csizmáját, hanem a kezét és az arcát is, nem tudom, hogy ez a sár sokkal rosszabb-e, mint az a tisztaság, amely egy visszahúzódásnak, egy elefántcsonttoronyban való elbúvásnak, egy a tömegek elől való visszavonulásnak a következménye.”

De most ne folytassuk tovább Révai kétféle ítéletének mérlegelését, se Révai és Lukács véleményének az összevetését. Lépünk tovább azzal, hogy amikor bizonyos mértékben alábbszáll a népi mozgalomról Révai értékítélete 1945-ben, egyúttal bizonyos mértékben megemelkedik a kommunista mozgalom két világháború közötti értékelése, a mozgalomnak a népiekkel kapcsolatos magatartását illetően is. Révainak arra a megállapítására gondolunk, amikor azt mondja, hogy a magyar kommunisták voltak az egyetlenek, akik a népies mozgalom lényegét „rögtön meglátták”, hogy védelmezték őket a mindenfelől rájuk zúduló támadásokkal szemben, s mivel felismerték, hogy a népi

irodalomban a parasztság jelentkezik, melléje álltak, súlyos hibáik ellenére. Így az 1945-ös előszó.

Révai tanulmánya eredetileg azonban ezt a kérdést sokkal differenciáltabban tárgyalta. A népies mozgalmat úgy fogta fel, mint nagy igényű szellemi áramlatot, „amely a magyar problémák megoldására átfogó programot akar adni, melynek sajátos világnézete van és a társadalomról, a történelemtől, a haladásról megvan a *maga* felfogása”. A marxistáknak – Révai szerint – e program, e felfogás, e világnézet egészéhez kell állást foglalni „komolyan” és „őszintén”, kritizálni kell őket, de tanulni is kívánnak tőle.

És Révai a tanulással kezdi. Hol, miben lehet a népiektől elsősorban tanulni? Az agrárkérdés, a parasztkérdés kezelésében. Ebben a vonatkozásban egyrészt Révai messze-menően elismeri a Márciusi Front 1937-es és 38-as földreform-követelését, valamint ezzel összefüggésben a falukutató mozgalomnak a paraszti osztályviszonyokról, az egyes paraszti rétegek magatartásáról szóló elemzését. Ennek az agrárprogramnak nemcsak az volt a lényege, hogy követelte az 500 holdon felüli nagybirtokok felosztását, hanem annak a hangoztatása is, hogy a nagybirtok elleni harcban meg lehet teremteni az osztályokra, rétegekre bomlott parasztság egységét, és harcolni kell ennek a nagybirtok-ellenes paraszti egységnek a megszületéséért. Erről az alapról vitatkozik a tanulmányban Révai részint Molnár Erik akkori nézeteivel, aki szerint ilyen egység létrehozása lehetetlen, tehát kár érte harcolni, részint Nagy Imrével, aki ennek a nagybirtok-ellenes paraszti egységnek a meglétét eleve feltételezte, adottnak vette.

Így, a marxisták körében fellelhető hibás nézetek elleni fellépéssel egyidejűleg emeli ki Révai a népiesek álláspontjának a jelentőségét a földkérdésben, mondván, a népiesek földprogramja Magyarországon a legdemokratikusabb agrárreform-program, és nem ismerünk olyan paraszti programot, amely ennél ma messzebb menne. A paraszti tömegek sem követelnek többet és mást, semmi sem indokolja, hogy ezt a programot ne tekintsék a kommunisták a parasztság programjának.

A tanulás tehát egyúttal önkritikai magatartást is jelentett Révainál, pontosabban fellépést a kommunisták körében az agrárkérdésben fellelhető, politikailag hibásnak ítélt nézetek ellen. Az önkritikai magatartás még más formában is jelentkezett. Részben abban, hogy hangsúlyozta: a magyar ipari munkásság nem tudja a nagy történelmi kivezető utat, a felszabadulás perspektíváját cselekvően megmutatni a parasztságnak, amelynek 1919 is nagy csalódást okozott. Főként ezért nem bíznak a népiesek a munkásmozgalomban, a marxistákban. A proletárszocializmust elfogadják, mint adott tény, ők nem marxisták, de nem is antimarxisták, a munkásság vezető szerepét nem fogadják ugyan el, de parasztorientációjuk nem munkásellenes. Nem hisznek abban, hogy a jövő a proletárszocializmusé.

Révai szerint mindez a hiba „bizonyos mértékig” a magyar marxisták, kommunisták hibáinak a „visszfénye” is. „A magyar munkásmozgalom gyengesége, régi lendületének lelhodása, a forradalmi szocialista öntudat gyengülése vezetett arra – ellentétben a háború előtti évtizedekkel –, hogy a magyar proletárszocializmus ma nem vonzza magához, nem gyűjti maga köré a haladó gondolat mindenféle irányzatát, nem alkotja gerincét a magyar haladás táborának. Ezzel a ténnyel szemben nem sokat ér, ha papíron proklamáljuk a munkásosztály, a marxi szocializmus „vezető szerepét”. Mert ez a „vezető szerep” nem valami cím és jelleg, nem holmi rang, amit a történelem egyszer s mindenkorra a munkáságnak adományozott, és amelynek „elismerését” a szocialista munkásmozgalom

magától értetődően megkövetelhetné. A munkásság vezető szerepét a gyakorlati harcokban kell mindig újból kivívni, kiérdemelni és megszilárdítani – enélkül a „vezető szerep” elméleti hangoztatása „nem sokat ér”.

Ezzel a kemény belső kritikával ritkán találkozhatunk a két világháború közötti magyar munkásmozgalomban. Többek között e miatt a nyílt és mély, őszinte hangvétele miatt tarthatjuk Révai tanulmányát az ellenforradalmi korszak kommunista mozgalma egyik legfontosabb elméleti-politikai elemzésének.

De a kemény szembenézés a munkásmozgalom, a marxisták, a kommunisták hibáival egyáltalán nem jelentette, hogy Révai engedményt tesz a népieseknek. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a szocializmus és a marxizmus nem választható el a munkáságtól. A munkásmozgalomban lehetnek átmeneti és országonkénti visszaesések, kerülőutak, de e mozgalom és csakis ez a mozgalom képes megújulni, s világméretben nemcsak nagy kudarcok, hanem nagy győzelmek is jellemzik a háború után is, aminek legragyogóbb példája a Szovjetunió léte. Ennek a fel nem ismerése, a „szocialista munkásmozgalomnak és a népi sorsközösségnek a szembeállítása a népiesek legnagyobb hibája, amely végzetessé is válhat”.

Mindehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy a magyar kommunista mozgalomban a népi írók, a falukutatók, a Márciusi Front jelentkezését nem fogadta mindenki egyértelmű elismeréssel és örömmel. Bátran állíthatjuk, hogy a 30-as évek első felében többen voltak a mozgalom elutasítói, fölényes lekezelői, akik csak az eszmei, szemléleti fogyatékoságokat vették észre, mint a megértve vitatkozók és a segítő szándékúak. És ez nemcsak a parasztkérdés, az agrárkérdés vonatkozásában volt így, hanem a nemzeti kultúra, az irodalom dolgaiban is. Nem véletlenül írta 1946-ban, éppen a Marxizmus és népiesség legális megjelenése után, részben Révaival is vitatkozva, Perújítás című cikkében Darvas József a hazai munkásmozgalommal, kommunista mozgalommal kapcsolatban: „Belső elvi, elméleti vitáink, ahogy szinte légüres térben s legtöbbször a konkrét magyar valóságtól elvonatkoztatva zajlottak, a talmudista törvénytárgyalók rabulisztikájával inkább riasztották, mint vonzották még a tájékozódva közeledő értelmiségieket is. Itt-ott talán még emlegették a magyar szellem szabadságharcos hagyományait, Bacsányit, Petőfit, Adyt – ám ez inkább csak kötelező hagyomány volt: a magyar munkásmozgalom ekkori szellemi atmoszférája valójában semmit sem sugárzott nemzeti kultúránk progresszív örökségéből. Részben megrekedt a századelő immár avasodó polgári kultúrájánál, részben a különböző izmusok polgárt képező formajátékaival próbált valamiféle »forradalmi kultúrát« össze-elméletelni, részben pedig vagy egyszerűen átvette, vagy szolgáiban lemásolta a weimari »Proletkult« irányzat osztályharcos giccseit.” A mozgalom nemcsak Kassákot, József Attilát sem becsülte meg igazán a harmincas évek elején. Darvas azt is írja, hogy a népi mozgalom akkor tört fel, amikor sorozatos vereségeket szenvedett a magyar és az európai munkásmozgalom, és súlyos belső válságokkal küzdött. De álljon itt még egyetlen mondat Lukács Györgytől is: „Tagadhatatlan, hogy a haladást az utolsó évtizedekben a külföldön is, Magyarországon is igen sokszor apologeta módon fogalmazták meg.” Tudjuk, éppen Lukács Györgynek nyomós oka volt erre a kijelentésre.

Nos, ilyen helyzetben és körülmények között Révai tanulmánya – ha nem is gyökeresen új kezdeményezés volt a népiekkel kapcsolatos magatartást illetően – mégis korszakos jelentőségű. S többek között nemcsak a népiekkel szemben tanúsított magatartása miatt, hanem mert fordulatot jelzett, és erősített a magyar munkásmozgalomban.

a magyar kommunista mozgalom irányvonalának megváltozásában. Ismeretes, hogy Révai a 30-as évek első felében maga is elfogadta, félig-meddig még igazolni is igyekezett a Kun Béla által kidolgozott, de a Komintern részéről is támogatott baloldali, szektás irányvonalat, mely Magyarországon egy új, az 1919-ben, főként az agrárkérdésben elkövetett hibáktól megtisztított proletárdiktatúra kiharcolását jelölte meg. S ez az irányzat elég szívósan tartotta magát, s még a Komintern VII. kongresszusa után is „lassú és nehézkes” volt az átállás a népfrempolitikára. Az új politikának a minél gyorsabb és erőteljesebb kialakításánál eleinte Révai maga sem játszott vezető szerepet, míg majd 1937–38-ban írott történeti, főleg 1849-cel, aztán Kölcseyvel foglalkozó, de leginkább a népiesekről írott tanulmányával a leghatékonyabb támogatója lett az új irányvonal kidolgozásának és érvényesítésének.

A korabeli magyar kommunista politikai irodalomban nem Révai használta először a népi demokrácia fogalmát, s tartalmának lényegét sem ő határozta meg. De hogy az ő tanulmányában kapta először a legalaposabb elemzést, az bizonyos.

Révai rámutat arra, hogy az eljövendő magyar átalakulásnak egyszerre kell két történelmileg elmulasztott, rosszul megoldott feladatot megoldania: az 1867-ben és 1919-ben más-más formában, de rosszul „begombolt mellényt” most jól kell begombolni. Részletesebben fejtegetve és a párt korábbi politikai programját elemezve-bírálvá írja: „Mi marxisták, annak idején Magyarország szocialista átalakulásának perspektívája mellé álltunk, és azt vallottuk, hogy ennek a szocialista forradalomnak a keretében fog megoldódni a parasztkérdés is, egy demokratikus agrárforradalom útján. A szocialista proletárforradalom és a demokratikus agrárforradalom összefonódásában véltük megtalálni az utolsó háromnegyed század ellentmondásaiból a történelmi kivezető utat a magyar nép számára. Arra vettük az irányt, hogy a feudális maradványokat és a kapitalizmust *egyszerre* kell megsemmisíteni.”

Most ezen a felfogáson és irányvonalon kell változtatni, mert ennek a felfogásnak súlyos fogyatékoságai voltak.

Az egyik fogyatékoság az volt, hogy nem vette eléggé figyelembe az ilyen átalakulásnál a parasztság, főként a birtokos parasztság érdekeit, hogy mennyire *elfogadható* a parasztság számára ez a munkásság számára kétségkívül *kívánatos* átalakulás. „Ez a felfogás a maga célkitűzésénél fogva jelentékeny paraszti rétegeket kirekesztett a munkás- és parasztszövetségből, amely a magyar átalakulást hordozó népi egység széles alapja kell, hogy legyen.”

A korábbi felfogás másik fogyatékosága az volt, hogy a szocialista átalakulás lehetőségét nem mint „*eshetőséget*”, hanem mint *egyetlen lehetőséget* kezelte. Most éppen az a feladat, hogy az új helyzetben meg kell keresni, milyen arányban lehetséges az elkövetkezendő átalakulásnál a demokratikus és a szocialista elemek keveredése.

És ennél a kérdésnél az adott helyzetben a legfőbb figyelmet a fasizmus veszedelmére, a háborúellenes küzdelemre és a nemzeti érdekek védelmére kellett fordítani. Egyaránt tekintettel kellett lenni ebből a szempontból az ország osztályviszonyainak összességére, azaz nem *csak* a munkásság és a parasztság érdekeire, sőt, az országhatárokon túl is kellett nézni és a magyarországi társadalmi és osztályküzdelmet alá kellett rendelni, össze kellett hangolni az emberiség egészének legfőbb érdekeivel, a fasizmus elleni és a demokráciáért folyó világméretű harc feladataival. Így nemcsak és nem elsősorban arról volt szó, hogy a kommunisták előtt álló feladatokhoz most eggyel

több járult, hanem arról, „hogyan az egész harci terep átalakult, az osztályok csoportosulása megváltozott, és így a régi harci célok is új megvilágítást, új hangsúlyt, bizonyos mértékig új tartalmat is nyertek a fasizmus elleni küzdelem általános és átfogó összefüggésében”. A magyar kommunista mozgalomnak voltaképpen nem is az agrárkérdésben elkövetett hiba dolgában kellett bírálóan szembenéznie régi felfogásával, a felfogás fő hibájával, hanem a fasizmus veszélyének lebecsülésében (és ami ebből folyik: a demokráciáért való harc lebecsülésében), mert ez a fő hiba, amit elkövettünk, s a hiba kijavításának abban kell állnia „hogyan egy fasisztaellenes, demokratikus népforradalomra vesszük az irányt”. (A kéziratban tanulmányban itt még egy zárójeles gondolat is olvasható, ami Révai korábbi magatartásának védelme kívánt lenni, mert azt hangsúlyozta, hogy az új irányvétel nem jelenti azt, hogy „már tíz évvel ezelőtt is erre kellett volna vennünk” ti. az irányt.)

A magyar népi demokrácia várható politikai tartalmát végül és összefoglalóan Révai sok helyen idézett megfogalmazással így adta meg: „A magyar átalakulás tehát nem lesz szocialista jellegű, de nem lesz polgári-demokratikus jellegű sem a szó közkeletű értelmében. Polgári-demokratikus lesz annyiban, amennyiben az agrárkérdést a polgárosodó és a polgárosodást kívánó parasztrétegek és a szegényparasztság érdekeinek lehető összeegyeztetése alapján oldja meg, továbbá annyiban, amennyiben megteremti a politikai demokráciának polgári-demokratikus formáit és vívmányait, melyek a nép kispolgári rétegei – elsősorban a parasztság – számára is lehetővé teszik, hogy önállóan, az úri osztály gyámkodása alól felszabadulva, számuknak, gazdasági súlyuknak, szerveztségüknek és politikai öntudatuknak megfelelő mértékben vegyenek részt az ország politikai életében és kormányzásában. Végül annyiban, amennyiben az *egész nemzet* számára biztosítani fogja az ország független létét és szabad nemzeti fejlődését a német imperialista gyarmatosítókkal szemben. De ez az átalakulás átmeneti rendszabályaival – politikai és gazdasági téren – túl fog menni a polgári demokrácia hagyományos keretein. Az átalakulás jellege annyiban lesz több, mint polgári demokratikus, amennyiben a nép ellenségei elleni harcban nem fog visszariadni attól, hogy az egész nép érdekében beleszóljon a monopoltőke tulajdonviszonyaiba, amennyiben a szocialista munkásság lesz legmegbízhatóbb, legszervezettebb, legéberebb, legtetterekesebb támasza, más szóval vezető ereje.”

Így fogalmazódott meg a magyar kommunista mozgalom új irányvonala a legalaposabban, a legrészletesebben Révai tanulmányában, s egyúttal itt kínálja fel azt a párt elfogadásra mind a népieseknek, mind az ország összes lehetséges antifasiszta, demokratikus erőinek, csoportosulásának. Ám nem tagadhatjuk, hogy ez az ajánlat bizonyos értelemben megkésett, elfogadása még a párton belül sem volt egészen egyértelmű a továbbiakban sem, így e két tényező együttesen kedvezőtlenül befolyásolta a népfrontmozgalom, azon belül a munkás–paraszt szövetség épülését is. Révai tanulmányának a nagy jelentőségét és lényegét tehát nemcsak a népiesek megnyeréséért tett döntő lépés megtételében, nemcsak az ő belső fejlődésében beállott fordulatban, hanem a párt új irányvonalának a kialakításában játszott fontos szerepe miatt értékelhetjük kiemelkedőnek.

Révai tanulmányának terjedelemben is talán nagyobb részét a népiesek nézeteinek, szemléletének az elemzésére, kritizálására fordítja. Elég csak az alcímeket sorolni, máris sejlik, milyen pontokon vitatkozik velük, mikben tartja nézeteiket nem egyszerűen hibásaknak, hanem veszedelmeseknek is. „Polgárosodás-, vagy parasztközösség”, „A

népiesek viszonya a proletárszocializmushoz”, s aztán legfőképpen „A fasiszta fertőzés veszedelme” és végül „Demokrácia és szocializmus a népiesek két irányzatában”.

Révai a népiesek táborán belül nemcsak a két fő irányzatot elemzi finom érzékkel – a paraszt-polgárosodáshoz közelebb állókét és a „paraszi szocializmust” hangsúlyozókét –, hanem úgyszólván személy szerint kitér mindkét irányzaton belül a jellegzetes felfogásokra. Veres Péter közömbössége a demokrácia kérdéseiben, misztikus faji szemlélete éppen úgy szóba kerül, mint Németh László „sziget-ország” és „telepes-szövetkezeti” eszméje, az egész irányzatra általában jellemző provinciális és nacionalista szemlélet, a fasiszmissal szembeni inkább védekező, közömbös magatartás, a harcos és öntudatos kiállás helyett. De bárhonnán közelíti is meg nézeteiket, ceterum censeo-szerűen tér vissza az alapgondolathoz, a munkásmozgalom és a népiesek viszonyához, kapcsolatahoz: „A szocialista munkásmozgalomnak és a népi sorsközösségnek a *szembeállítás*a a népiesek legnagyobb hibája, amely végzetessé is válhat.” Amikor valóban szinte aggódva, de határozottan óvja őket a fasiszta fertőzés veszedelmétől, még narodnyik-szocializmusukban, paraszt-szocializmusukban is felfedezi a progresszív elemeket, de hozzáteszi: a paraszi felszabadulás akkor teljeseedik ki valóságos emberi felszabadulássá, ha az egész emberiség felszabadulásáért folyó küzdelem keretében oldódik meg, de „a parasztság nem lehet hordozója és vezetője az emberiség harcának a szocializmusért, ezzel a feladattal a történelem visszavonhatatlanul a munkásosztályt bízta meg, de igenis lehet hatalmas segítője a szocializmusért való harcnak, igenis lehet – önnön problémáinak megoldásán munkálkodva – építője a szocialista társadalomnak, igenis lehet a szocializmus társadalmi közösségének egyenrangú és egyenjogú dolgozó tagja”.

A történész számára különösen érdekesek Révai azon megjegyzései, amelyek – a népiesek nézeteinek bírálata kapcsán – az 1867. évi kiegyezésre és a magyarországi tőkés fejlődés, ezen belül az agrárfejlődés jellegére, valamint 1918/19-re vonatkoznak. Bár a kérdések csak mellékes szerepet játszanak Révai elemzésében, megjegyzései azonban figyelemre méltóak, hiszen hosszú időn keresztül meghatározták egész történetírásunkat a felszabadulás utáni évtizedben. Révai nem ért ugyan egyet a népiesek történelemszemléletével és a magyarországi polgári fejlődésről rajzolt képükkel, vitatkozik Erdeivel, Szabó Zoltánnal, Németh Lászlóval, Féjával, de – teljes joggal – visszavezeti a népiesek paraszt- és általános társadalomfelfogását 1848-hoz, 1867-hez és természetesen 1918/19-hez. Megállapítja, hogy a 67-es kiegyezéssel Magyarországon a nemzeti kérdés úgy-ahogy megoldódott, lekerült a napirendről, s hogy 1867 igazi „kárvallottja, kismimmizettje és kitalasztottja a parasztság volt”. Ezért „a népiesek egyik irányzatának – Szabó Zoltán, Erdei, Ortutay – fő gondja az 1867-ben rosszul begombolt mellény kigombolása, a polgári demokratikus átalakulás végigcsinálása és befejezése”. Nem más ez, mint „paraszi 48-asság”, amely „egyike a legmélyebb történelmi és társadalmi gyökerekkel bíró politikai gondolatoknak Magyarországon”. Már Lackó rámutatott, hogy Révai 1937–38-as tanulmányaiban erősödőben van egyfajta historizálás, „elmosódnak a mindaddig éles határok a tudományos igényű elemzés és a propagatív célzatú publicisztika között”. Nos, az előbb említett Révai-gondolat éppen azt példázza, hogy igyekezett az 1867-es átalakulás esetében a nemzeti függetlenség helyett a társadalmi kérdésre irányítani a figyelmet, de talán a valóságosnál nagyobb hangsúlyt adott a paraszti 48-asságnak.

Figyelemre érdemesek Révainak azok a megjegyzései is, amelyeket a magyarországi agrárfejlődésnek szentelt. Azt senki nem róhatja fel fogyatékosként neki, hogy a tőkés agrárfejlődést a klasszikusnak számító két lehetséges típusban: vagy amerikai utas, vagy porosz utas képzele el. Azok a megjegyzései azonban, amelyek rámutatnak az orosz és a magyar agrárfejlődés különbségeire és az ebből már 1918/19-re és a várható magyar átalakulásra levonható konzekvenciáira, többnyire helytállóak. Rámutat arra is, hogy már 1918/19-ben sem lehetett az átalakulás kérdését csupán a paraszti 48-asság alapján megoldani, de nem is lehetett attól eltekinteni. 1918/19-ben másodsor is rosszul gombolták be a magyar társadalom mellényét, s a népiesek kispolgári, narodnyik szárnya, Veres Péter, Féja, főleg ezt feszegetik. Az új magyar átalakulásnak tekintettel kell lennie mind a 67-es, mint a 18/19-es problémákra és gondot kell fordítani az agrárkérdés demokratikus, a parasztsággal együttes megoldására – a szocializmus perspektívájában.

Megismételjük véleményünket Révai tanulmányának egészéről: jelentősége abban állott, hogy a legigényesebb és legkomolyabb kezdeményezés a marxisták, a kommunisták részéről a népies mozgalom elvszerű megnyerésére a munkás-paraszt szövetség számára, a magyar népi demokrácia alapeszméinek kifejtésével, amelynél tisztább és elfogadhatóbb platformot korábban nem mutatott fel a kommunista mozgalom.

Hogy végül is a népiesek táborában Révai cikkének a híre, maga a cikk váltott-e ki valamilyen hatást, arról ma még szinte semmit sem tudunk. Még arról is nagyon keveset, hogy a Kállai Gyula neve alatt kiadott könyvecske milyen széles körben terjedhetett el 1943-ban. Azt viszont tudjuk, hogy Kállai könyvére válaszként Veres Péter megírta a „Márciusi Front és népi irodalom” című vitacikkét. Bár elismerte, hogy Kállai, illetve a könyv szándéka jóakarátú, tárgyilagos és tisztázó jellegű, mégis, inkább vitázik vele, tájékozatlansággal, értetlenséggel, merevséggel vádolja. Szerinte egységes népi mozgalom vagy csoport sohasem volt, nem tartja szerencsésnek a népies elnevezést sem, mert ők népi írók, nem népiesek, s ez a mozgalom Kállai véleményével ellentétben nem halt meg, hanem tovább él. Nem olyan éles a munkásságtól való különállás sem, csak hát a parasztságnak nagyobb szüksége van a népi írókra, mint a munkásságnak. „Végző szavam hát Kállai könyvéhez – fejezi be cikkét Veres Péter –, hogy nem lesz utána tiszta helyzet, mint ahogy nem volt soha a világ egyetlen népénél sem nagy korszakváltások idején. De nem baj: hadd keressék az emberek az igazságot, minden oldalról, mert míg hiszik, hogy meglelik, addig van remény, hogy végül a sok szó után cselekednek is. Mert csak ez a legtöbb: a cselekvés. S nekünk nem kell közeledni, mint Kállai mondja, az ipari munkássághoz, mert mellette vagyunk. De osztályunkkal, a szegényparasztsággal vagyunk ott, annak a fegyelmében és iránta való felelősséggel.”

Általában azt mondhatjuk, hogy Révai tanulmánya 1945-ös megjelenése előtt rendkívül szűk körben fejthetett ki hatást, amit kifejtett, azt is inkább közvetve, azáltal, hogy néhány fiatalabb marxista, illegális kommunista olvasta és terjesztette a benne foglalt gondolatokat.

Révai sem sokat tudhatott azokban az években kézírata hazai sorsáról, hatásáról. De amit tudott, az nem lehetett vigasztaló. Nem írta volna meg különben 1940 májusában a moszkvai Új Hangban nagyon pesszimiztikus cikkét a „népiesek” széthullásáról. A cikk első mondata szerint „a népies csoport, mely *egységes* szellemi irányt követ, és mely a demokratikus paraszti törekvéseknek ad hangot, Magyarországon *nincs többé*”. Nincs itt hely arra, hogy Révai nagy tanulmánya és az Új Hangban írt cikk közötti jó másfél év

eseményeit szemügyre vegyük abból a szempontból, mi indította végletes ítéletére Révait. Ő maga felsorol néhány eseményt, ami a szenvedélyes hangra ingerelte – hogy Féja Szvatkó Pál kikötőjébe evezett, hogy Szabó Zoltán szellemi honvédelmet hirdetett, Kovács Imre sem látja a helyes irányt, Erdei is csak azt tudja, hogy mi nincs jól, hogy Szabó Pál meg Veres Péter már akkor sem tudták, merre kell menni, amikor még semmi okuk nem volt megzavarodni. Elhibázottnak tartja a Kelet Népe egész irányzatát is, egyedül szinte Darvassal elégedett, mert ő becsületesen csak arról tud beszélni, amiről kell. A legkeményebb megállapítása az, hogy „a népiesek gondolkodásában lappangó »antimarxizmus« nyílt és dühös támadásba kezdett”. Ez végleg eljegyezte az illetőket a reakció legsötétebb fajtájával. Azt várja tőlük, ha még egyáltalán kívánják, hogy tényezők legyenek Magyarországon, következetesen szálljanak szembe a háború erőivel, legyenek „békepártiakká” a magyar kormánnyal szemben is, s álljanak a munkásság oldalára.

Mintha Révai most türelmetlenebb lenne, mint 1938-ban volt, de hangjának élessége nem sokban tér el mások, pl. Lukács György korabeli állásfoglalásaitól. Mert Lukács is keményen vitázik 1939-ben Illyéssel Magyarok c. könyve megjelenésekor, ébresztgeti benne az „írástudói felelősséget”, 1941 februárjában Móriczsal és a Kelet Népével foglalkozik, s aggódva teszi fel a kérdést: prológ lesz vagy epilóg az induló folyóirat a népi irodalom életében? Ha prológus akar lenni, akkor következetesebben kell harcolnia a magyar demokráciáért, a népért. A türelmetlenség tehát nem jelent nézetváltozást Révai esetében, noha a népiesek táborában tapasztalt dolgok, a népfrontos szövetség szerveződésének akadozása, a népiesek vártnál szívósabb tartózkodása erélyesebb hangvétellel ösztökélte. De talán nem is volt benne ekkoriban sem elég mély megértés az ellenfelekkel szemben, a türelmes szellemi vita, küzdelem, a demokratikus módszerek alkalmazása Lukácsnál természetesebb volt. A népiesek végleges „leírása”, hogy nincsenek többé, mindenesetre korainak bizonyult.

Veres Péternek az a tanulmánykötete, amelyikből idézetünket is vettük „A válság éveiből” címen 1945 őszén jelent meg. Ha nem is kizárólagos, de bizonyos szerepe ennek is lehetett abban, hogy 1945 decemberében Révai is nyomdába adta tanulmányát, a Marxizmus és népiességet. A kiadásra önmagában az is elegendő ok lett volna, hogy korábban nem jelenhetett meg, csak néhány részlete az Új Hangban 1939-ben. De most, amikor – többek között Veres Péter kötetével is – a népies ideológia újbóli jelentkezését is tapasztalhatta, időszerűnek érezhette az ő fellépését is.

Már említettük, Darvas József a „régii” népi írók táborából miként reagált Révai 1946 elején megjelenő könyvére. Két jellegetes véleményt idézhetünk még. Az egyik Sarkadi Imre kritikája, ismertetése a Valóságban, a másik Márkus Istváné az újra indult Válaszban. Mindkettő messzemenően elismerő megnyilatkozás. És egyúttal hű tükre annak is, ahogyan Révai tanulmányát a felszabadulás utáni fiatal baloldali, közöttük elsősorban népi kollégista ifjúság zöme fogadta és avatta egyik tankönyvévé. De a maga módján mindkét szerző megfogalmaz valamiféle fenntartást, jelez bizonyos távolságtartást is a könyvben foglaltakkal kapcsolatban. Sarkadi, aki ekkortájt a Parasztpárt újságírója, elismeri ugyan, hogy Révai tanulmánya izgalmas, aktuális írás, a szerző kitűnően ismeri tárgyát, mindenben igaz is van, csak hát a népieseknek legalább annyira igazuk van, hogy olyanok, amilyenek. Igazuk van Sarkadi szerint elsősorban azért, mert a parasztság fejlődésének, további útjának, sorsának a kérdése nincs olyan szorosan összekapcsolódva a munkásságával, az egész társadalom fejlődésével, mint azt Révai, általában a marxisták

gondolják. Éppen ezért „se pro, se kontra nincsenek föltétlen alávetve egymás változásainak, s hogy a fejlődés a parasztság belső törvényszerűségei útján valószínű”. Természetesen itt Sarkadi – mint a népiesek egy új generációjának képviselője – tovább éltet egy valóban régi, s nem igazolható népies társadalomfelfogást, az előbb kifejtett nézetével összefüggésben vitatja a munkásosztály vezető szerepének a kérdését is. Szerinte, mivel a földosztás utáni új helyzetben a parasztság differenciálódása megszűnik, inkább egy egységes kisparaszti társadalom fog stabilizálódni, ez a parasztság egységes mozgalmat is teremthet magának, hiszen „a paraszttársadalom felszabadulásának útja nem azonos a proletariátuséval”.

Részben a Sarkadiéval rokon nézeteket fejtegetett Márkus István is a Válasz c. folyóirat 1946 novemberi számában. A szociológiailag iskolázottabb, tájékozottabb Márkus is nagy elismeréssel fogadja Révai tanulmányát, s nyomatékosan ajánlja annak tanulmányozását a magyar értelmiségnek, amelyeknek idősebb tagjai még mindig Monarchia-időkből való naiv illúziókkal vannak tele, de a fiatalabbak, a reformokra fogékonyabbak közül is sokan kergetnek olyan színes lepkéket, amelyeket régen „kifűjt a világból a történelem szele”.

A magyar jövő megtervezésénél két tényt vegyen végre tudomásul a magyar értelmiség – írta Márkus –, a Szovjetunió szomszédságát és a Magyar Kommunista Párt szerepét, vezető szerepét a magyar politikában. A valóság parancsa, hogy mindkettőt komolyan kell venni. A magyar értelmiség végre hagyja magára hatni a szocializmus eszméit.

Révai tanulmányával kapcsolatban – minden elismerése mellett – vannak neki is fenntartásai. Ezek lényege az, hogy a marxisták nem ismerik fel a paraszti törekvések, a paraszti demokratizmus, a parasztszocializmus, az emberiség, a szocializmus szempontjából való különleges értékét. Az igaz, hogy a parasztszocializmus jóval értéktelenebb a munkásszocializmusnál, de „bizonyos tekintetben értékesebb is nála”. Mi az, amit éppen a paraszti kollektívizmus, életforma őriz meg Márkus szerint? Az „európai társadalomfejlődés mélyén fekvő emberi viszonyulásformák maradványai, ezek között is első helyen: az emberi élet autonómiájára való szívós egyéni igény és a másik ember hasonló autonómiájának önkéntes tiszteletbentartására való hajlandóság”.

Nem is kell most itt több korabeli szerzőt és nézetet idéznünk annak bizonyítására, hogy Révai tanulmányának megjelentetése valóban indokolt volt 1945 végén, 1946 elején. A népies nézetek nemcsak tovább éltek a földosztás utáni új helyzetben, hanem bizonyos értelemben felerősödtek, új, fiatal értelmiségiek között is terjedtek. Igaz, a hangsúly most más területekre került, mint a felszabadulás, a földkérdés megoldása előtti időkben.

Most tehát a marxizmus és népiesség vitája nem lezárult, hanem csak új szakaszába lépett. A vita voltaképpen soha nem is zárult le, hanem félbemaradt. Az 1948–56 közötti időszakban az általános politikai helyzet éppen úgy nem kedvezett az elméleti vita kibontakozásának és nyílt eszmecserékben való lezárásának, mint ahogy közvetlenül az ellenforradalom utáni időszakban sem.

Közben azután előbb 1948–53, majd 1954–56 között, sok értelmetlen, sőt lényegében káros, termelési-élelmezési nehézségeket okozó, a munkás-paraszt szövetséget súlyosan veszélyeztető intézkedéssel, kapkodással, türelmetlenséggel terhelt, sikertelen kísérlet történt a magyar mezőgazdaság szocialista nagyüzemi, szövetkezeti átépítésére. Majd 1956-ot követően, heves belső politikai viták után, elég radikálisan és rövid idő alatt, a parasztságot és az egész társadalmat korábban ért hatások, élmények és tapasztalatok

miatt is, de elsősorban a gyökeresen új szellemű pártvezetésnek köszönhetően végbement a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a parasztság szövetkezetekbe tömörítése.

E folyamat nagyobb politikai feszültséget nem okozott az országban, a parasztság ellenállást nem tanúsított. A mezőgazdasági termelésben sem történt az élelmezést veszélyeztető visszaesés, bár határozottan érezhető volt a gyors, átmeneti szükségintézkedések kedvezőtlen hatása.

Az utóbbi egy, másfél évtized azután rendkívül kedvező változásokat hozott mind a magyar parasztság, mind a mezőgazdasági termelés történetében. Két-három évtizeddel korábban álmoknak is szép lett volna, ami bekövetkezett, hogy a mezőgazdasági kereső foglalkozásúak aránya az összes keresőknek mindössze 13–14%-a. És már ezek jelentős része sem a hagyományos paraszti életmódban él.

Kedvezően fejlődött maga a mezőgazdasági termelés is. Ma olyan eredményeket ér el, amelyek világviszonylatban is elismerést váltanak ki.

Megoldódott tehát a magyar parasztságnak és a magyar mezőgazdaságnak a felszabadulás előtti nemzeti életre oly nyomasztóan nehezedő, a magyar progresszióknak nemzedékeken át súlyos gondot jelentő nagy kérdése.

A marxisták és a népiesek félresiklott, befejezetlen vitájáért ez az eredmény nem kis kárpótlást nyújthat. Ám a hazai szocialista fejlődés belső szellemi és politikai demokráciájának mégiscsak sajnálatos vesztesége ez. Különösen akkor, ha tudjuk, hogy a marxisták és népiesek vitája nemcsak a parasztkérdést, az agrárkérdést, hanem nemzeti fejlődésünk és kultúránk sok más problémáját is jócskán érintette, illetve tisztázatlanul hagyta.